करोति वर्द्धयति कृ-अच् वा। गर्जरे (गाँजर) राजनि०। तत्पाने धेनोर्दुग्धस्य वर्द्धनात्तस्य तथात्वम्।

धेनुमत् त्रि० धेनुरस्त्यस्य मतुप्। १धेनुस्वामिनि स्त्रियां ङीप्। सा च भरतवंश्यदेवद्युम्नस्य २भार्य्यायाम् "देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्यां सुतः परमेष्ठी" भाग०५।१५।३

धेनुमूल्य न० ६त०। प्रायश्चित्तरूपधेनुदानस्य निष्क्रयरूपे मूल्यभेदे तच्च प्रायश्चित्ततत्त्वे व्यवस्थापितं यथा

"अथ धेनुमूल्यव्यवस्था। संवर्त्तः "प्राजापत्यव्रताशक्तौ धेनुं दद्यात् पयस्विनीम्। धेनोरभावे दातव्यं तुल्यं मूल्यं न संशयः"। पयस्विनीमिति विशेषणं दुग्धोपयोगाय सा च वत्सं विना न सम्भवति। अतः सवत्साया एव दानं मुख्यं तदभावे यथोचितं तन्मूल्यं तदभावे पुराणत्रयम्। "द्वात्रिंशत्पणिका गावोवत्सः पौराणिको भवेत्" कात्यायनवचनात्। षट्त्रिंशन्मतमिति कृत्वा पठन्ति "धेनुः पञ्चभिराद्यानां मध्यानां त्रिपुराणिकी। कार्षापणैकमूल्या हि दरिद्राणां प्रकीर्त्तिता"। अत्र पुराणत्रयलभ्यं गोतमोक्तं हिरण्यादिकमेव देयं तद् यथा "हिरण्यं गौर्वासोऽश्वोभूमिस्तिला घृतमन्नमिति देयानि"। एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन्निति अन्यथा इदमनर्थकं स्यात् इति" प्रायश्चित्तविवेकः। तच्चिन्त्यं हिरण्यं गौरित्यादिना गोर्विकल्पकत्वेन हिरण्यादिकमुक्तं न तु गोमूल्यत्वेन ततश्च। "द्वात्रिंशत्पणिका गावः" इत्यादिवचनात् कार्षापणत्रयदानमेव युक्तम्। तत्र "ताम्रिकः कार्षिकः पणः" इति याज्ञवल्क्यवचनेन "गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकः। ते षोड़शाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयं" इत्यमरसिंहोक्तेन अशीतिरत्तिकापरिमितताम्रे पणशब्दः सङ्केतितः। स च तावत्संख्यकवराटकैर्लभ्यत इति वराटकेष्वपि तथा व्यवहारः। एतन्मूलकं भविष्यमत्स्यसूक्तयोर्वचनम्। "अशीतिभिर्वराटकैः पण इत्यभिधीयते। पुराणं ते षोड़शभिः रजतं सप्तभिस्तु तैः"। गोतमोक्तपरिगणनीयनियमस्तु अनादिष्टे प्राथमिककल्पाय आदिष्टे तत्तद्द्रव्यप्राधान्यं हिरण्यादेरानुकल्पिकत्वमिति विशेषः। अतएव यमेन सामान्यतो दानमुक्तं यथा "शोषणेन शरीरस्य तपसाऽध्ययनेन च। पापकृन्मुच्यते पापात् दानेन च दमनेन च"। अतः कार्षापणत्रयलभ्यं रजतादि दीयते। यत्तु मिताक्षरायाम् "गवामभावे निष्कः स्यात्तदर्द्धं पादएव च" इति स्मरणान्निष्कादिकमुक्तं तच्छक्ततमाद्यपेक्षया तत्रापि "चतुःसौवर्णिको निष्कः" इति मनूक्तनिष्कस्य न ग्रहणम् अत्यन्तविसदृशमूल्यत्वात् साष्टशतसुवर्णनिष्कवत्। किन्तु दीनारनिष्कस्य ग्रहणं तथा चामरः। "साष्टे शते सुवर्णानां हेम्न्युरोभूषणे पले" दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री" इति। दीनार उक्तो विष्णुगुप्तेन "दीनारोरोपकैरष्टाविंशत्या परिकीर्त्तितः। सुवर्णसप्ततितमो भागोरोपक उच्यते"। सुवर्णस्त्वशीतिरत्तिकापरिमितं हेम। तथा च मनुः। "पञ्चकृष्णलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोड़श" इति अत्र काञ्चनं व्यक्तमाहामरसिंहः। "सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षः" इति। एवञ्च सप्तमांशाधिकहेमरत्तिका रोपकः तदष्टाविंशत्या द्वात्रिंशद्रत्तिकापरिमितोदीनारो निष्कः" प्रा०त० रघु०।

धेनुम्भव्या स्त्री भव्या धेनुः "धेनोर्भव्यायाम्" गणसूत्रनिर्देशात् परनिपातः मुम् च। भवष्यन्त्यां धेन्वाम्

धेनुष्टरी स्त्री अतिशयेन धेनुः तरप् ङीप् पारस्करादेराकृतिगणत्वात् सुट् षत्वञ्च। प्रशस्तधेन्वाम्। "सारस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत" कठशाखाश्रुतिः।

धेनुष्या स्त्री धेनु-संज्ञायां यत् सुक् च। ऋणशोधनार्थमुत्तमर्णाय बन्धकत्वेन दीयमानायां धेनौ अमरः। "गौर्महिषी वा या दुग्धबन्धके स्थिता सा धेनुष्येति" वृद्धाः। सा संजातास्य तार०इतच्। धेनुष्यित उत्तमर्णे

धेय त्रि० धा-कर्मणि यत् १धार्य्ये २पोष्ये च। स आदिः स मध्यः स चान्तः प्रजानां स धाता स धेयः स कर्त्ता स कार्यम्" भा० शा० ३४२अ० ईश्वरस्यैव सर्वरूपत्वात् तथात्वम्। धे-यत्। ३पेये त्रि०। भावे यत्। ४धारणे ५पोषणे ६पाने च।

धेष्ठ त्रि० अतिशयेन धाता इष्ठन् तृचो लोपे गुणः। धारकतमे "मित्राणां मित्रपते धेष्ठः" ऋ०१।१७०।५ "धेष्ठः अतिशयेन धारकः" भा०। नामधेयादौ स्वार्थे धेयप्रत्ययः।

धैनव पुंस्त्री धेनोरपत्यम् उत्सा० विदा० वा अञ्। धेन्वपत्ये स्त्रियां ङीप्।

धैनुक न० धेनूनां समूहः "अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्" पा० ठक् "इसुसुक्तान्तात् कः" पा० ठस्य कः। १धेनुसमुदाये स्त्रीणां २करणभेदे च मेदि०।

धैर्य्य न० धीरस्य भावः कर्म वा ष्यञ्। १धृतौ "स्थिरां चित्तोन्नतिर्या तु तद्धैर्य्यमिति संज्ञितमिति" भूपालकोषः। २अप्रमादे ३अत्याकुलत्वे ४विघ्नाद्युपस्थितावपि प्रारब्धा-